

3. Изард К. Эмоции человека / К. Изард; [пер с англ. А. Татлыбаева]. – СПб.: Питер, 2000. – 464 с. – (Мастера психологии).
4. Красильникова Е.В. Жест и структура высказывания в разговорной речи / Е.В. Красильникова // Русская разговорная речь; [отв. ред. Е.А.Земская; АН СССР ИРЯ]. – М., 1983. – С. 214-235.
5. Крижанская Ю.С., Третьяков В.П. Грамматика общения / Ю.С. Крижанская, В.П. Третьяков. – [2 изд-ние]. – М.: Смысл. Академический проект, 1999. – 279 с.
6. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. – СПб.: Питер Ком, 1998. – 684 с.
7. Морозов В.П. Невербальная коммуникация: экспериментально-теоретические аспекты / В.П. Морозов // Психологич. журнал. – 1993. – №1. – С. 18-31.
8. Петрова Е.А. Жесты в педагогическом процессе / Е.А. Петрова. – М.: Московское городское педагогическое общество. – М., 1998. – 222 с.

The article examines the peculiarities of self-presentation of psychologist consultant through non-verbal means of communication as a strategy of effectiveness of the consultative process. The analysis of the major components of non-verbal self-presentation in view of its importance in a professional activity of psychologist-practical worker in a process of consultative discussion realized.

Key words: non-verbal communication, spatial organization, emotional function, distance, eye contact.

Отримано: 8.11.2011 р.

УДК 159.9.07. – 123.1.314.04

О.О.Ставицький

Толерантність та прояви гандикапності

Стаття присвячена аналізу толерантності, її форм та впливу на формування характерологічних особливостей особистості. Толерантність розглядається як чинник, що не дозволяє сформуватись гандикапності, зумовлюючи позитивне ставлення до людей з обмеженими можливостями.

Ключові слова: гандикапізм, гандикапність, толерантність, інвалідність.

Стаття посвящена аналізу толерантності, ее форм и влияния на формирование характерологических особенностей личности. Толерантность рассматривается как фактор, который препятствует формированию гандикапности, определяя положительное отношение к людям с ограниченными возможностями.

Ключевые слова: гандикапизм, гандикапность, толерантность, инвалидность.

Постановка проблеми. Останнім часом увага громадськості все частіше стає прикутою до проблем людей з інвалідністю, тому особливо актуальним є дослідження тих факторів, що зможуть не тільки підвищити рівень життя людей з обмеженими можливостями в матеріальному плані, але й сприятимуть зміні стереотипного ставлення до них суспільства. Це є особливо важливими завданням, яке стоїть сьогодні перед психологами та представниками суміжних професій, оскільки негативні стереотипи та стигми, що накладаються на неповносправних, призводять до того, що суспільство оцінює їх як людей неповноцінних, а часто і як тягар. Такі стереотипи впливають і на самих осіб з певними вадами, породжуючи в них появу гандикапу – комплексу неповноцінності, самовідторгнення. Все це зумовлює поширення явища гандикапізму. Зважаючи на це, виникає необхідність дослідження тих чинників, які дозволили б змінити ставлення соціуму до людей з особливими потребами, адекватно оцінити їх можливості. Одним з таких факторів, на нашу думку, є толерантність, яку можна розглядати на різних рівнях: як суспільне явище, що характеризує ставлення соціуму до людей з інвалідністю, та як особистісну рису, що визначає ставлення до них окремої людини.

Толерантність й інтолерантність стають фундаментальними складовими сучасного соціуму. У нинішньому катастрофогенному світі глобальну толерантність неможливо вже вважати тільки утопічною мрією. Незважаючи ні на що, вона здобуває усе більш реальні обриси – не в сенсі ідеальної суспільної моделі, а в сенсі необхідної основи процесів, що розвиваються: демократизації й інтеграції, скорочення сфер людської деструктивності, насильства й нетерпимості. У цей час ця проблема набула значущості, що обумовлено можливостями й потенціями, якими володіє сучасне людство. Вона стала суттєвим фактором руху в альтернативних напрямках – у напрямку миру й згоди, інтеграції й модернізації, благополуччя й процвітання [5].

Отже, метою статті є аналіз впливу толерантності на поширення та прояв гандикапності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суспільна неадекватність у сприйнятті людей з особливими потребами породжує

явище гандикапізму, що виражається в негативному ставленні до неповносправних людей, прояві стосовно них дискримінації, упередження, неприйняття. На індивідуальному рівні гандикапізм реалізується за рахунок прояву гандикапності як особистісної характерологічної риси, яка зумовлює сприйняття людей з інвалідністю як неповноцінних, котрі не здатні приносити користь суспільству. У ставленні до людей з обмеженнями здоров'я у таких осіб переважає зневага, презирство, ворожість, відраза. Іншим варіантом прояву гандикапності є наявність стосовно інвалідів таких відчуттів, як страх та тривога, що зумовлюють реагування на них як на фобічні об'єкти. В обох випадках ми маємо справу з неадекватною оцінкою людини з особливими потребами, сприйняттям її не як особистості, а як об'єкта, головною особливістю якого є наявність певної вади.

При аналізі факторів, які викликають формування гандикапності, на передній план висувається інтолерантне до них ставлення. Інтollerантність стосовно інвалідів виражається в нетерпимості до них, в неможливості сприймати їх як повноцінних особистостей. Відповідно до цього, саме розвиток толерантності є тим чинником, що перешкоджає формуванню рис гандикапності.

Існують культурно-історичні й семантичні розходження в підходах до розуміння поняття толерантності. Зокрема, у вітчизняній психології толерантність представлена як терпимість у негативному контексті, як протилежність нетерпимості, терпимість до різних точок зору, несхожих з позицією суб'єкта. У латинських етимологічних словниках, а також словниках європейських мов представлені дві точки зору на толерантність: як на "терпимість" й як на "підтримку" [8].

Толерантність – один із популярних термінів у сучасній вітчизняній і закордонній соціально-політичній, культурологічній і правознавчій літературі. Існує чимало гуманітарних підходів до визначення й дослідження толерантності, однак при цьому психологічна проблематика толерантності перебуває на ранніх етапах дослідження. У психології, як й в інших галузях наукового знання, варто розрізняти повсякденні й наукові визначення толерантності. Однак у сучасній психологічній літературі провести дане розмежування вкрай важко, досить навести лише деякі визначення толерантності: "цінність взаємодії в умовах протиріччя"; "прийняття інших інтересів і цілей, що відрізняються від твоїх власних"; "дружелюбність, спокій, мирна налаштованість, антипод агресивності, злостивості й дратівливості"; "здатність

вислуховувати, уживатися з різними точками зору, навіть якщо почуте суперечить власним поглядам”; “прагнення до згоди, безконфліктність”. Всі ці визначення можуть служити рівною мірою як повсякденними, так і науковими дефініціями психологічного феномену толерантності [8].

Толерантність (від лат. *tolerantia* — терпіння) розглядається як абсолютна нечутливість або істотне зменшення гостроти реагування на який-небудь соціальний подразник як результат падіння його значимості для суб’єкта [4].

У такому контексті толерантне ставлення до людей з інвалідністю слід розглядати як звернення уваги на їх особистість, де наявна вада не є основним фактором, за яким здійснюється оцінка людини, а сприймається як її індивідуальна відмінність, що не зменшує значущості особистості та не перекриває собою її позитивні риси, здібності та актуальні можливості. Саме інвалідність у відповідності з даним визначенням толерантності є тим соціальним подразником, що потребує зменшення гостроти реагування.

Не протирічить цьому визначенню й інший погляд на толерантність, відповідно до якого вона розглядається як доброзичливе або терпиме, стримане ставлення до чогось; в соціальних відносинах – до індивідуальних та групових відмінностей. Світоглядною основою толерантності є цінування різноманітності – природної, індивідуальної, суспільної, культурної [6].

В контексті піднятої проблеми індивідуальною відмінністю, що потребує терпимого ставлення, є вада особистості, що обмежує її можливості та потребує створення спеціальних умов для того, щоб наблизити рівень життя та функціонування особистості до рівня здорових людей. У даному випадку ваду слід розглядати як ту особливість, що відображує певну різноманітність та дозволяє вийти людині за межі звичайних уявлень про виконання певної діяльності, прояву себе та самоактуалізації.

Разом з тим, толерантність розуміється як здатність без агресії сприймати думки, поведінку, форми самовираження та спосіб життя іншої людини, які відрізняються від власних [7].

Оскільки, як вже зазначалося, у ставленні до людей з особливими потребами здорового суспільства нерідко виражається ворожість, неприйняття та агресія, то одним із шляхів розвитку толерантності є розширення меж суспільної свідомості, в якій інвалід повинен виступати не як тягар, неповноцінний член соціуму, а як людина зі своїми потребами та можливостями, що за сприятливих умов може відігравати активну роль у суспільному житті та здатна досягати значних здобутків. При цьому толе-

рантність слід розглядати як внутрішню позицію особистості, що базується не на конформності, а на власних поглядах та уявленнях.

У сучасній науці виділяють різні види толерантності. Так, Г.Олпорт виділяє толерантність як систему установок, конформну толерантність та толерантність як рису характеру [2].

С.К. Бондирева і Д.В. Колесов виділяють толерантність активну, пасивну, природну, проблемну, вроджену, набуту, конструктивну, адаптивну та толерантність ідентичності [1].

Відомим є також поділ толерантності на природну (натуральну) толерантність – відкритість, допитливість, довірливість, – властива маленькій дитині й не асоціюється з якостями її “Я”; моральну толерантність – терпіння, терпимість, асоційована з особистістю (“зовнішнім Я” людини); толерантність, засновану на суспільних нормах, – прийняття, довіра, асоційована із сутністю або “внутрішнім Я” людини [8].

Застосуємо цю класифікацію для аналізу толерантності до людей з інвалідністю.

Вроджена толерантність взаємопов’язана з такими рисами характеру, як стриманість, товариськість, емпатійність, альтруїстичність та ускладнюється наявністю таких характеристик, як агресивність, егоїстичність та конфліктність.

Набута толерантність визначається вихованням та впливом на особистість соціальних норм, у відповідності з якими недопустимим є прояв відкритої ворожості стосовно неповносправних людей.

Толерантність ідентичності у випадку ставлення до людини з інвалідністю базується на знаходженні спільних з ним ознак. Акцент робиться не на наявній ваді, а на інших індивідуальних особливостях. Знаходження ряду подібних особистісних чи характерологічних проявів сприяє виникненню симпатії до людини з особливими потребами, сприйняттю його через призму ідентичності.

Конструктивна толерантність передбачає усвідомлення й прийняття свого негативного ставлення до неповносправних людей та пошук шляхів знаходження з ним спільної мови, побудови взаємодії, розширення власних уявлень для зміни свого ставлення, чи пошук способів пригнічення негативних імпульсів.

Адаптивна толерантність виражається у звиканні до контактів з людиною-інвалідом, який спочатку сприймався негативно та породжував неприйняття. За довготривалої взаємодії з інвалідом ступінь неприйняття зменшується, негативні емоції втрачають свою гостроту, а особі легше стає проявляти терпимість.

Толерантність як систему установок можна розглядати як сукупність позитивних чи нейтральних уявлень про людей з вадами

здоров'я, що зумовлюють їх прийняття або ж терпиме до них ставлення. Це визначається наявністю позитивних стереотипів та визнанням принципу рівності всіх людей, незалежно від їх відмінностей співвідносно з індивідом, що здійснює оцінку.

Конформну толерантність слід розглядати як зовнішній вияв терпимого ставлення за відсутності внутрішніх переконань та уявлень, що цю терпимість зумовлюють. Тобто людина не проявляє свого справжнього ставлення до людей з інвалідністю, оскільки вважає це соціально неприйнятним. Слід зазначити, що така толерантність є ситуативною та поверхневою, оскільки зникає при попаданні особистості в групу, в якій негативне ставлення до неповносправних є нормою. Тоді людина не мусить стримувати себе та будує взаємодію з інвалідами у відповідності з негативними стереотипами, що панують в її свідомості.

Толерантність як риса характеру є найбільш продуктивним утворенням, оскільки терпимість до інвалідизованих закладена глибоко в свідомості та визначає поведінку особистості, позитивні способи реагування на ситуацію взаємодії з людиною з обмеженими можливостями. Особистість, якій притаманний такий вид толерантності, здатна оцінити індивідуальність кожної людини, ставитись з повагою до людини з інвалідністю, помічаючи їх позитивні риси, здібності та приховані можливості. Така повага може навіть не мати в своїй основі об'єктивних причин, людина позитивно оцінює іншу особистість лише тому, що вона існує. При цьому яскраво виявляються гуманістичні принципи сприйняття людини людиною.

Сутність активної толерантності в тому, що людина є небайдужою до проблем людей з обмеженими можливостями, прагне надати їм допомогу, покращити їхнє життя. Іншим варіантом активної толерантності є те, що людина відчуває стосовно інвалідизованих негативні почуття та емоції, але не дозволяє собі їх проявити. У даному випадку активність спрямована на пригнічення емоцій за рахунок вольових зусиль.

Пасивна толерантність передбачає байдужість до людей з особливими потребами, сприйняття їх як незначущих об'єктів. При цьому байдужість може бути первинною (взаємодія з людиною-інвалідом з самого початку не викликала ніяких емоцій) чи вторинною (взаємодія з неповносправним породжувала негативні емоції, які зникли в процесі адаптації, зміни ставлення чи зниження актуальності об'єкта).

Природна толерантність проявляється тоді, коли відсутні причини для негативного ставлення до інвалідизованих. Тобто

неповносправний як об'єкт сприйняття не викликає негативних емоцій та бажання виявити ворожість. У даному випадку позитивне чи нейтральне ставлення до людини з особливими потребами є природним імпульсом особистості, що має раціональну основу.

Натомість проблемна толерантність проявляється у випадках наявності негативних емоцій щодо інвалідизованого, які приборкуються особистістю. До прояву проблемної толерантності людину можуть спонукати такі чинники, як вихованість, вплив референтної групи, наявність певної вигоди, поблажливе ставлення.

На нашу думку, саме проблемна толерантність є проявом терпимості в чистому вигляді, оскільки передбачає наявність спонук до прояву інтолерантного ставлення, неприйняття, ворожості чи агресії. Здатність пригнічувати в собі ці імпульси, не піддаватись впливу негативних установок та суспільної думки і є проявом терпимості.

Вихованість можна розглядати як джерело проблемної толерантності, оскільки моральні принципи та норми виступають як перешкода, стримуючий фактор прояву негативних почуттів. Людина не дозволяє собі проявити справжні емоції, оскільки вони не відповідають нормам поведінки в соціумі, які вона засвоїла. Однак вихованість може виступати і джерелом природної толерантності, коли моральні норми інтеріоризуються особистістю та зумовлюють позитивне ставлення до людей з особливими потребами. В даному випадку мораль виступає складовим елементом структури особистості та визначає внутрішню узгодженість установок та реальної поведінки стосовно неповносправного.

Вплив референтної групи відіграє важливу роль у становленні особистості в цілому та у формуванні толерантності зокрема. Так, якщо референтна група сприймає інвалідизованих людей з повагою, ставиться до них як і до здорових, таке ж ставлення, скоріш всього, буде переважати в особи, яка на дану групу орієнтується. Якщо ж говорити про проблемну толерантність, то ми маємо справу з ситуацією, коли в референтній групі переважає негативне ставлення до людей з особливими потребами, їх неприйняття та відторгнення, але це ставлення не має поведінкового вияву. Група пригнічує свої справжні почуття та не дозволяє собі проявляти стосовно інвалідів агресію чи інші форми деструктивної поведінки. Беручи приклад з даної групи, яка є важливою для індивіда, він переймає такі способи реагування на ситуацію взаємодії з неповносправними, виказуючи толерантність.

Наявність певної вигоди можна розцінювати як джерело толерантності в тих випадках, коли прояв терпимості до людей з обмеженими можливостями дозволяє позитивно охарактеризувати

особистість в очах оточуючих чи у власних. Тобто завдяки прояву толерантності людина починає виглядати більш вигідно, підвищується її самоповага.

Поблажливе ставлення до людей з особливими потребами також може слугувати мотивом прояву толерантності, оскільки толерантність виступає як засіб особистісного самоствердження. Людина вважає себе кращою за іншого, але не проявляє свого негативного ставлення, щоб не виглядати невідносно у власних очах. Вона думає, що виявлення ворожості є негідним вчинком.

Передумови толерантності закладаються ще в дитинстві, та, окрім виховання та впливу референтної групи, залежать від ставлення батьків до дитини. Якщо батьки толерантно ставляться до дитини, приймають її безвідносно до вчинків, хорошої чи поганої поведінки, то дитина буде, в свою чергу, проявляти толерантність стосовно інших. Такі діти в сім'ї почувають себе комфортно та безпечно, не перебувають повсякчас в очікуванні покарання. Якщо ж дитина постійно відчуває батьківське несхвалення та неприйняття, то в неї можуть виявлятися спроби позбавитись пов'язаних з цим негативних емоційних станів через перенос їх на інших, слабкіших осіб, якими часто стають інвалідизовані, що піддаються насмішкам, образам та іншим проявам ворожості.

Толерантність також залежить від рівня освіченості та культури. Високий рівень освіченості дозволяє сприймати соціальні процеси та категорії, зокрема категорію неповносправних, більш адекватно. Знижується стереотипізованість сприйняття, соціальний об'єкт оцінюється в сукупності його ознак з урахуванням всіх переваг та недоліків. Це дозволяє побудувати цілісну та несуперечливу картину світу, де прояви інтолерантного ставлення до людей з обмеженими можливостями є неприпустимими.

Г.У. Солдатова виділяє такі компоненти толерантності як інтегральної характеристики особистості: психологічну стійкість, систему позитивних установок, комплекс індивідуальних якостей, систему особистісних і групових цінностей [3].

Психологічна стійкість розуміється як витривалість особистості, що проявляється в екстремальних чи стресових ситуаціях. Такою ситуацією може бути взаємодія з людиною неповносправною, що сприймається як "інший" через наявність рис, що відрізняють його від здорових людей. Значні фізичні вади людини можуть викликати в особистості, що з ним взаємодіє страх, тривогу чи відразу. Необхідність контакту з ним в осіб з низькою психологічною стійкістю може розцінюватись як стресова ситуація та викликати негативні емоції. Натомість, особа з розвинутою

психологічною стійкістю здатна акцентувати свою увагу не на вадах людини з функціональними обмеженнями, а на її особистості, та не відчувати при цьому негативних емоційних станів.

Система позитивних установок є компонентом толерантності, оскільки дозволяє виробити позитивне ставлення до різних соціальних об'єктів, здійснювати їх багатоаспектний аналіз, формувати про них адекватне уявлення та застосовувати щодо них конструктивні форми поведінки, що і є проявом толерантності.

До комплексу індивідуальних якостей, що становлять основу толерантності можна віднести емпатійність, стриманість, доброту, співчутливість, сенситивність тощо. Наявність цих рис полегшує міжособистісну взаємодію, дозволяє оцінити особистість, акцентуючись на її позитивних рисах.

Система особистісних і групових цінностей, як вже зазначалось, також можна вважати компонентом толерантності у випадку, якщо вони ґрунтуються на принципах гуманізму, поваги до оточуючих, визнанні людської гідності. В такому випадку вони є важливим підґрунтям позитивного ставлення до людей з особливими потребами та інших меншин.

Висновки. Толерантність є основою демократичного розвитку суспільства, оскільки зумовлює терпиме ставлення до різних категорій населення, що відрізняються за певними ознаками від групової більшості. Толерантність є тією рисою, що перешкоджає формуванню гандикапності, оскільки зумовлює терпиме ставлення до людей з інвалідністю. З усіх видів толерантності найбільшою мірою на противагу гандикапності виступає природна та конструктивна толерантність, оскільки вони визначають позитивне ставлення до об'єктів, що певним чином відрізняються від людини, що здійснює оцінку. Формування толерантного ставлення соціуму до неповносправних є важливим завданням, що передбачає виведення суспільства на новий рівень функціонування, підвищення культури та росту моральних цінностей соціуму.

Перспективним напрямком дослідження є здійснення подальшого аналізу явища толерантності, шляхів та методів його розвитку на рівні окремої особистості, з метою недопущення поширення гандикапності та гандикапізму.

Список використаних джерел

1. Бондырева С. К. Толерантность (введение в проблему) / С.К.Бондырева, Д. В. Колесов. – 2-е изд., стер. – М.: МПСИ ; Воронеж : МОДЭК, 2011. – 240 с.
2. Олпорт Г. Природа предубеждения / Г. Олпорт // Век толерантности. – М., 2003. – 40 с.

3. Солдатова Г. У. Практическая психология толерантности [Електронний ресурс] / Г. У. Солдатова. – Режим доступу: <http://www.tolz.ru/library/?de=0&id=425>
4. Толерантность [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovari.yandex.ru/~книги/Азбука%20психолога/Толерантность/>
5. Толерантность и интолерантность [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://antirasizm.ru/doc/publ_064.doc
6. Толерантність, терпимість, терпіння [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://maidan.org.ua/wiki/index.php/ТОЛЕРАНТНІСТЬ,_терпимість,_терпіння
7. Що таке толерантність? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://etyket.org.ua/tolerantnist.htm>
8. Энциклопедия Кругосвет. Толерантность [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/filosofiya/TOLERANTNOST.html?page=0,1

The article analyzes the tolerance of its forms and impact on the formation of characteristic and logical peculiarities of personality. The tolerance is seeing as a factor that prevents to form of handicaps, causing a positive attitude towards people with disabilities.

Key words: handicaps, handicapping, tolerance, disability.

Отримано: 11.11.2011 р.

УДК 615.5:616 – 057:613.72

Н.Д. Стеценко

Поріг розрізнення маси і сприйняття довжини лінії як фактори пізнавальної сфери спортсменів

Упродовж річного тренувально-змагального макроциклу у спортсменів спостерігається підвищення порогів розрізнення мас. Найбільшою мірою таке підвищення характерне для бігунів на 3000 м і меншою – для бігунів на 100 м і стрибунів у довжину. Пороги сприйняття довжини збільшуються лише серед бігунів на довгі дистанції, а серед стрибунів у